

Ali je umetnost samo izražanje apriorne narave? Gotovo ne. Zdi se mi, da tega tudi nikoli nisem trdil, marveč sem rekel, da je predvsem in v bistvu to. Poleg tega je lahko naravi ogledalo in okrajšana kronika stoletja in tudi izraz manj elementarnih človeških svojstev, nego je apriorna narava. Tudi gole slučajnosti umetnikovega življenja se često izražajo v nji. Toda skrita pogonska sila in bistvo ustvarjanja je vendarle apriorna narava in njena življenjska neutešenost, ne pa svet sam s svojimi dobrimi in zlimi pojavi in ne manj važne plati umetnikove notranjosti. Literarni teoretiki celo po različnosti motoričnih sil, ki se udeležujejo v pisateljih, dele umetnike in literate. Prvi so izpovedovalci samih sebe in kritiki lastnega življenja, drugi so kritiki sveta.

Za tem vprašanjem stavi Ušeničnik drugo, na katero opira del svojega dokaza o možnosti krščanske umetnosti. — Ali more dati življenje umetnikovemu »gledanju«¹ posebno značilnost? Ali je res, kar pravi Cankar, in kar se zdi Ušeničniku verjetno, da je posebnost umetnikovih oči porojena iz njegovega življenja in da mu ni apriorno dana? Sama Cankarjeva izjava tu ne more biti odločilna, posebno če jemljemo v poštev dejstvo, da je bil ta pisatelj po polovici svojega dela satirik, torej literat. Vrhu tega se da iz njegovih izjav, ki zadevajo naše vprašanje, gotovo najti katera, ki trdi nasprotno od te, ki jo je izbral Ušeničnik. Za primer bodi izpisano zelo globoko in tehtno mesto iz »Bele krizanteme«² (str. 13.), kjer pravi: »Povem vam, da ni prepeval tisti Kette, ki je čevlje snažil, temveč nekdo drugi, kateremu nihče ne pozna in ne sme poznati obraza. Povem vam, da tistih veselih in žalostnih zgodb nisem pisal jaz, ki govorim z vami in ki vas imam od srca rad; pisal jih je človek, ki ga ne poznate in ki ga nikoli ne boste poznali.«³ Skratka, pisal jih je človek, ki je živel skrit, nepoznan in neizpremenljiv v globinah njegovega bitja. Poleg Cankarjeve izjave in svojega domnevanja ne prinaša Ušeničnik za svojo misel nobenega dokaza.

Toda ali ni verjetneje in ali ni celo nujno, da je značilnost »gledanja«⁴ ono, kar vodi in ureja človeku življenje, nego da bi življenje dajalo gledanju značilnosti? In da se povrnem k svojemu pojmu: kaj je prav za prav to gledanje? Ali ne svojstven odnos neke osebnosti napram življenju in svetu? Njen način sprejemanja in doživljanja, način, ki je pri umetniku popolnoma odločilen tudi za pretvarjanje življenja v umetniške podobe. To gledanje ali ta odnos je za nas edini zaznavni in verodostojni izraz njegove osebnosti ali narave, ki se neposredno ne more izraziti. In zdaj, kaj je v človeku neizpremenljivega, če ni prav njegova narava, njegova osebnost, individualna in osnovna shema njegove osebnosti, ki sem jo imenoval »apriorno naravo«⁵ in ki je vir osebnega »gledanja«⁶? Če ne bi bila neizpremenljiva in v svojih osnovah od življenja neodvisna ta osnovna plast človeškega bitja, ne bi bilo mogoče govoriti ne o osebnosti, ne o enoti nekega življenja in ne o enotnosti celotnega umetniškega dela posamne osebnosti, ki je, kljub razlikam v postranskem, v poglobitvenosti vedno samo sebi zvesto in v bistvenih svojstvih enako. Ta enota umetniškega dela neke osebnosti, ki je nujna in mimo vseh razlik očitna, pa je obratno tudi dokaz za to, da je umetnost v resnici izražanje tistega, kar je v človeku neizpremenljivega, torej bistvenega. To pa je njegova osebnost ali, z mojo besedo, apriorna narava in tej naravi svojiski odnos do sveta ali, z Ušeničnikovo besedo, njeno gledanje.

(Konec prihodnjič.) — Josip Vidmar.

K poglavju o morali. Nekaj besed odgovora na Ušeničnikov članek »Umetniški etos«⁷ (Čas 1929./1930., št. 1.). — Najprej stvar primerov, ki govorijo proti tradicionalni morali v literaturi:

Glede Goethejevega «Fausta» odgovarja Ušeničnik na moje vprašanje: «Zapisati se temnim silam, pa vendar biti odrešen, ali je to etika v tradicionalnem zmislu?» z vprašanjem: «Ali pa ima vse to kak zmisel brez krščanske misli o grehu, pogubljenju in odrešenju?» — Misel o grehu je vesoljno človeška in nikakor ni specifično krščanska. Ljudje so se od nekdaj izpraševali o svoji vrednosti in o svoji krivdi. Misel o odrešenju in pogubljenju pa je v Faustu samo simbolična. Faust ima brez ozira nanjo naslednji zmisel: Globoki in vseobsežni Goethejev duh si izprašuje v tem delu vest, tehta vse svoje življenje, svoja zla dejanja in dobro v sebi in se opraviči. Faust je njegov zagovor samega sebe. Za ta svoj človeški samogovor je Goethe potreboval simbolov. Nič več kot eden izmed njih je tudi misel o odrešenju, ki jo uporabi zato, da označi z njo opravičbo, izid sodbe nad samim seboj. Tako je prišla misel odrešenja v Fausta. Vprašanje po tradicionalni etiki pa zadeva v tem izpraševanju vesti stavek, ki pove v imenu česa si je dal Goethe odvezo za vse svoje zablode in nečlovečnosti, ki jih je kakor vsakdo, zagrešil tudi on: «Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen». Dvomim, da je stremeče prizadevanje, in sicer niti ne toliko moralno, kolikor spoznavno, tradicionalnemu gledanju zadostno opravičilo za greh. Tem manj seveda krščanski miselnosti.

Krščanstvo «krščanskega umetnika par excellentiam» — Calderóna nam dokazuje Ušeničnik na ta način, da nam ga predstavlja kot propovednika «naravnega etosa». Ta «naravni etos», ki je zmisel dejanj sodnika Zalamejskega, se da točno izraziti s formulo: če te kdo udari po licu, mu razbij ti čeljust. To je marsikdaj naravno, ni pa nikak etos, temveč samo kruta maščevalnost prvobitne in močne osebnosti.

Tudi glede Danteja moram vztrajati pri svoji misli, ker resnično nisem opazil nikjer podobnega odnosa do senc preteklosti kakor v tretjem spevu «Pekla». Kar pa se tiče obeh Cezarjevih izdajalcev, se zavedam, da ni mogoče govoriti o kaki Dantejevi miselnosti, ki bi se ujemala z mojo. Toda navzlic njegovi sanji o svetovni monarhiji, oziroma prav zaradi nje, dokazuje zmisel obravnavanega prizora tem bolj jasno, da je njegov instinktivni okus soroden zmislu moje misli. In to je važno.

Tudi «Hamlet» ima nedvomno mnogo krščanskih elementov v svoji duševnosti in če ne krščanskih, vsaj tradicionalno moralnih. Ne vem pa, kako lahko spravi krščanski ali tradicionalni moralist njegovo človeško dragocenost, ki je za vsakogar instinktivno nujna, v sklad z dejanji, kakršno je umor Polonija, ali celo s Hamletovim hladnim odnosom do usode Rosencrantza in Guildensterna, ki ju je poslal v smrt.

Končno mi ne ugaja docela, da Ušeničnik tako absolutno odklanja «besede» in «blesteči videz» moje «etične filozofije» in da tako krčevito vztraja izključno pri vprašanju Kantorja, ki more biti pri stvari samo bolj ali manj srečno izbran primer. Pričakovati bi bilo, da bo kot kritik razbiral neko misel tam, kjer je točnejša, ne tam, kjer je morda lažje ovrgljiva in kjer hkratu ni popolnoma verno izražena. Priznam, da je Kantor slabo izbran primer in da sem pri analizi in oceni njegove človečnosti pogrešil, ker sem kot dejanske elemente njegove osebnosti opisoval in vrednotil lastnosti, ki mu jih je Cankar samo nameraval dati, ne da bi mu jih tudi resnično dal. Toda misel o etiki navzlic tej napaki ostane.

Josip Vidmar.

Nezanesljivemu somišljeniku R. Ložarju. Veseli me, da se vsaj deloma strinjate z menoj glede «katoliške» in «krščanske umetnosti». Manj pa me veseli